

מילון מושגים

אטימולוגיה – עיין: מדרש שם.

איפיון דמות – הדרך בה מתוארת הדמות בסיפור.

* **איפיון ישיר** – אמירה ישירה על הדמות. דוגמא: "ויראו המצרים את האישה כי יפה היא מאד" (בראשית יב' 14). "נוח איש צדיק תמים היה בדורותיו. את האלהים התהלך נוח" (בראשית ו' 9).

* **איפיון עקיף** – אמירה עקיפה, שניתן להבין ממנה פרט כלשהו על הדמות. דוגמא: "מפני גבירתו אני בורחת" (בראשית טז' 8) – אפשר להבין מכך שהגר פוחדת מפני שרה ואינה רוצה לגור בביתה.

* **איפיון על דרך הניגוד** – איפיון הדמות באמצעות הקבלתה לדמות מנוגדת לה.

* **איפיון על דרך ההשוואה** – איפיון הדמות באמצעות הקבלתה לדמות דומה לה.

אמצעי ספרותי-אמנותי – כלים מילוליים בידי הסופר המקראי (וכל סופר ומשורר), שבעזרתם הוא מביע את רעיונותיו, מחשבותיו, וכל רעיון שהוא רוצה להעביר לקוראיו. אין זו אמירה מפורשת, אלא שימוש מתוחכם במילה הכתובה לשם העברת מסר. כמו-כן הם מקשטים את הטקסט, מייפים את הסיפור, ומוסיפים לו נופך אמנותי. הם יכולים להיות ויזואליים (חזותיים), או אקוסטיים (שמיעתיים), או ספרותיים (שירה, סיפור, נאום, משל, קינה ועוד).

אקספוזיציה (היצג) – פתיחת הסיפור, הכוללת רקע, דמויות ורמז לסיבוך. לעיתים ירמז מצבן של הדמויות, או יוזכר מקום ההתרחשות, או זמנה. האקספוזיציה מסתיימת כשמתחילה העלילה. ביקורת המקרא – בשם זה קוראים למחקר המודרני של התנ"ך, המשווה נוסחאות, בודק את המקורות, מסביר תהליכים והשקפות עולם, ולומד את הכתוב במקרא לאור המחקר של המזרח הקדום כולו. בניגוד לגישה המדעית, קיימת הגישה המסורתית, המקבלת את הכתוב במקרא כפשוטו.

ביטוי חוזר – עיין: חזרה.

גמול – רעיון השכר והעונש הוא נושא מרכזי במקרא, ומטרתו לחנך ליראת-אלהים. הוא מתבסס על התפיסה כי בעולם שורר צדק – אין האדם נתון לגורלו, אלא מקבל את גמולו מאת ה' לפי מעשיו והתנהגותו – הצדיק זוכה לשכר ולברכת האל, והרשע נענש. בתחילת ההיסטוריה הישראלית רווחה תפיסת גמול-דורות: על מעשי האדם נגמלים צאצאיו (ככתוב בעשרת-הדברות).

חורבן ירושלים וגלות יהודה גרמו לשינוי בתורת-הגמול – האדם נגמל על מעשיו שלו – גמול אישי.

(החוקר יחזקאל קויפמן סבור כי מאז ומעולם התקיימו הגמול האישי וגמול הדורות זה לצד זה).

דימוי – אמצעי אמנותי (חזותי). תיאור מהות אחת באמצעות מהות אחרת בעזרת כ' הדימוי.

דוגמא: על הצדק נאמר: "והיה כעץ שתול על פלגי-מים" (תהלים א' 3).

דמות – בדרך-כלל משתתפות בעלילה מעט דמויות. לרוב בסיפור יש **דמות ראשית** אחת,

שתיאורה נרחב, והיא מופיעה לאורך רוב הסיפור. יש גם כמה **דמויות מישניות**, שתיאורן ומשך

הופעתן בסיפור קצרים יותר. **לדמות המישנית** שני תפקידים: לקדם את העלילה, ו"לשרת" את

הדמות הראשית (לעצב אותה, לתארה, לאפינה). לעיתים מופיעה קבוצת אנשים בתפקיד של דמות

אחת (**קיבוצית**).

האנשה – (פרסוניפיקציה). אמצעי אמנותי (חזותי). ייחוס תכונות אנושיות לדומם, או לבע"ח,

עצים וכיו"ב. דוגמא: בתהלים כג' אלהים מדומה לרועה הדואג לעדרו.

הגזמה – עיין: הפרזה.

הדרגה – מבנה של כתיבה, צורה של תיאור, שבה לא נאמרים הדברים בבת-אחת, אלא בהדרגה.

מבנה מדורג יכול להיות בביטוי, בפסוק ואף בסיפור שלם.

הפרזה – תיאור מוגזם, מופרז. אמצעי ספרותי שמטרתו להדגיש את הרעיון המתואר באמצעות

ההגזמה. סיפורי-אגדה נוטים לעשות שימוש בהפרזה (אך אין זה אומר שכל שימוש בהפרזה מעיד

על יסודות פנטסטיים בסיפור).

חזרה – אמצעי-אמנותי (שמיעתי). מילה, שורש או ביטוי, החוזרים בקטע מסויים פעמיים ויותר.

מטרת החזרה להדגיש רעיון חשוב.

חזרה עם שינוי – אמצעי-אמנותי (שמיעתי). מילה, שורש או ביטוי, החוזרים בקטע מסויים פעמיים

ויותר. מטרת החזרה להדגיש רעיון חשוב. מטרת השינוי הקל בביטוי החוזר להדגיש את החזרה

(כלומר: את הרעיון שמדגישה החזרה עצמה).

טעמי-המקרא – לטעמים מטרות שונות, אך בעיקר הם משמשים סימני-פיסוק, המורים על דרך

הקריאה הנכונה. קריאה שגוייה פוגעת בד"כ בהבנת הכתוב!

בקביעת הטעמים יש לא מעט מן הפרשנות, משום שהם נקבעו על-פי דעתו והבנתו של בעליהם.

יסוד מיתולוגי בסיפור – מרכיב מיתולוגי בסיפור, פרט מיתי (=מיתולוגי). עיין: מיתולוגיה,

מיתוס.

יסוד פנטסטי בסיפור – במקרא קיימים סיפורים שיש בהם יסודות פנטסטיים: לעיתים דבר-הפלא הוא מעשה ידי האל; לעיתים מדובר בשרידי מיתוס (רסיסי סיפורים מיתולוגיים, ששרדו במקרא); ויש אף סיפורים שהפרטים האגדיים-פנטסטיים בהם מעידים על היותם סיפור בלבד (שיש לו מטרה כלשהי) ולא חלק מקורות עם-ישראל (למשל בראשית ו', איוב ועוד).
לשון נופל על לשון – אמצעי-אמנתי (שמיעתי). מילים בעלות צליל דומה. אמצעי שנועד גם להדגיש

וגם לקשט את הטקסט ולהנעימו לאוזן השומע.

מבנה כיאסטי – האות היוונית X נקראת "כי", ומכאן הכינוי שניתן למבנה שצורתו מוצלבת (X). בתקבולת כיאסטית הצלע השניה מקבילה לראשונה, כשסדר המילים בשתי הצלעות הפוך זה לזה (א-ב-ג-ג-ב-א). דוגמא: "שופך דם האדם / באדם דמו ישפך". מבנה כיאסטי (מוצלב) יכול להתקיים בחרוז (בשירה המקראית) בביטוי, בפסוק, בקטע מסיפור, ואף בסיפור שלם.
מבנה מדורג – עיין: הדרגה.

מבנה ספרותי – המבנה הצורני בו ערוך הסיפור; ארגון מרכיבי הסיפור על-פי סדר מסויים. טקסט יכול להיות בעל **מבנה מדורג**, למשל הצו הקשה לביצוע שציווה ה' את אברהם: "קח נא את בנך, את יחידך אשר אהבת, את יצחק" (בראשית כב' 2). **מבנה כיאסטי** של טקסט הוא מבנה שבו חלקו השני של הקטע חוזר על פרטים שהופיעו בקטע הראשון, אבל בסדר הפוך (מן הסוף להתחלה).

מדרש שם (אטימולוגיה) – דרך סיפורית להסביר שמות וכינויים. ביוונית: אטימוס משמעו אמת, לוגוס משמעו תורה. סיפור קצרצר (ואפילו משפט אחד) המסביר את פירושו של השם (של אדם, של מקום, של באר, של עץ וכיו"ב). קורה שהאטימולוגיה המקורית נשכחת, ואז מותאם הסבר-השם לצלילו של השם (אטימולוגיה עממית). דוגמא: "ויולדת בן, וקראת שמו ישמעאל, כי שמע ה' אל עוניך" (בראשית טז' 11). סיפור אטיולוגי מסביר גם תופעות כגון: מדוע יש קשת בענן, מדוע הישמעאלים נודדים במדבר, מדוע מתרחשת הלידה בכאב ועוד.

מטאפורה – סוג של דימוי. תיאור מהות אחת באמצעות מהות אחרת (ללא כ' הדימוי). דוגמא: על מצרים נאמר "הנה בטחת לך על משענת הקנה הרצוף הזה, על מצרים" (מל"ב יז 21). עיין: דימוי.

מילה יחידאית – מילה (או ביטוי) שמופיעה רק פעם אחת בתנ"ך, ולכן איננה מובנת. בד"כ מבינים אותה מתוך הקשרה.

מילה מנחה – אמצעי-אמנותי (ספרותי). תיאור התופעה בטקסט: מילה, או שורש, או ביטוי, החוזרים בקטע. מטרת האמצעי: לרמוז על רעיון חשוב (או עיקרי) בקטע, ולעיתים אף לקשור עניינים שונים בסיפור. דוגמא: בבראשית כב' מובא הסיפור על עקידת-יצחק. הסופר המקראי עושה שימוש מרובה במילה "בן" ובנגזרותיה, כדי להעיד הן על גודל המעשה והן על גודל האמונה של אברהם.

מיצלול – אמצעי-אמנותי (שמיעתי). שם-כולל לכל הצלילים הנשמעים בקטע. המצלול כולל את

כל האמצעים-האמנותיים האקוסטיים (שמיעתיים), אמצעים המקשטים את הטקסט, ונמעמים אותו לאוזני השומעים.

מיתולוגיה – אוסף סיפורים העוסקים במיתוס, בקורות-האלים ובמעשיהם. להרחבה, עיין: מיתוס.

מיתוס – מילה יוונית שפירושה: מעשי-האלים בימי-קדם. המיתוסים עוסקים בד"כ בחיי-האלים, במלחמותיהם זה בזה, בגבורותיהם, באהבותיהם, ובכל מעלליהם ומעשיהם. המיתוסים חוברו במשך הדורות כדי להסביר תופעות שונות בטבע, או לפרש סמלים שהם חלק מסדרי-העולם.

מספר טיפולוגי – (מספר נוסחאי) – מספר סימלי, שערכו המתמטי אינו משמעותי. לעיתים מיוחסת לו משמעות של קדושה, אך הוא איננו "מספר קדוש" ! – "קדוש" הוא כינויו של אלהים, ויכול להשתמע אף כשייך לאלהים. דוגמא: שלוש, ארבע, שבע, עשר, שתים-עשרה, ארבעים (וכן גם כפולותיהם ונגזרותיהם).

משל (אלגוריה) – אמצעי-אמנותי (חזותי, ספרותי). שיר או סיפור שבו מהות אחת מייצגת מעשים, תכונות, התנהגות של בני-אדם. כלומר: צמחים או בע"ח (וישנן עוד אפשרויות) מייצגים מצב אנושי כלשהו. בד"כ לכל דמות במשך יש ייצוג מקביל במציאות.

נוסח המסורה (נמ"ס) – תהליך התהוות המקרא נמשך למעלה מאלף שנים, ובמשך כל התהליך של העברת הכתבים והעתקתם לא מן הנמנע שחלו שינויים ושיבושים לא מעטים. מכאן נבע הצורך לשמור על הטקסט המקראי ולקבוע למקרא את הנוסח הסופי והאחיד. הכלים שעמדו לרשות החכמים שפעלו לשמירת הטקסט מאז תקופת עזרא ונחמיה, היו הערות ותיקונים שנרשמו בשולי העמוד, ונקראו בשם "מסורה", והחכמים שקבעו את הכללים לתיקונים ולהערות נקראו "בעלי המסורה" (חכמי-המסורה, מסרנים ועוד). עבודת המסרנים נמשכה עד המאה העשירית לספירה, ורק במאה השישית לספירה החלו חכמי טבריה לרשום

את ההערות והתיקונים באופן שיטתי ומסודר. בזכות פועלם של בעלי המסורה נמצאו כל כתבי-היד העבריים של המקרא אחידים בכל תפוצות ישראל.

סיפור מסגרת – סיפור המורכב משני סיפורים: האחד חיצוני (מסגרת), והשני, שהוא העיקרי, מהווה

סיפור פנימי. לדוגמא: סיפור דוד ובת-שבע (שמ"ב יא'-יב') הוא סיפור מסגרת, המורכב מסיפור חיצוני (מסגרת) על המלחמה בבני-עמון, ומסיפור פנימי, המביא את פרשת דוד ובת-שבע. **סיפור מקראי** – ראשיתו של הסיפור הקדמון בסיפורים בע"פ, שהועברו מדור לדור, ונועדו להנחך. כדי להקל על זכירתם הם מצטיינים בקיצור ובתמציתיות, במיעוט פרטים, ובהבלטת מסר או רעיון. הסיפור המקראי בנוי משלושה חלקים:

* אקספוזיציה (היצג) – פתיחת הסיפור, הכוללת רקע, דמויות ורמז לסיבוך. לעיתים יירמז מצבן של הדמויות, או יוזכר מקום ההתרחשות, או זמנה. האקספוזיציה מסתיימת כשמתחילה העלילה.
* הסתבכות העלילה (עד השיא) – רצף העלילה המסופרת על כל פרטיה, והתפתחות הסיבוך.
* סיום – סוף הסיפור כולל את התרת הסיבוך (פתרון הבעייה, סיומה).

ספרות החכמה – אוסף היצירות המקראיות הכולל פתגמים, מליצות, חידות ועצות, שסגנונו דידיאקטי (חינוכי). החכמה נקנית מתוך לימוד ומתוך התנסות, ומטרתה ללמד את האדם באופן מעשי כיצד לחיות היטב את חייו. היינו: ספרות החכמה עוסקת באדם, ומתמקדת במתן עצות והנחיות לחיים. ספרות זו התפתחה בעיקר בחצרות-המלכים, שטיפחו את הסופרים ואת החכמים שהגו וכתבו אותה. עשייה כזו מרוממת את קרנו של המלך, מאפשרת לו להעניק חינוך משובח לילדיו, ומותירה אחריה מורשת תרבותית וספרותית מפוארת, שנוצרה בזכות המלך. דוגמא: ספר איוב, העוסק בבעיית הגמול (צדיק ורע לו). בספר מובאות טענות איוב כלפי ה', ומתנהל ויכוח פילוסופי ממושך בין איוב לרעיו בדבר מהות הצדק האלהי.

פזמון חוזר – חזרה על משפט שלם פעמיים ויותר, במטרה להדגיש רעיון, או ליצור מבנה ספרותי. **פירוש מילה בהקשרה** – הכוונה להקשר הספיציפי שבו היא מופיעה, למיקומה המסויים בטקסט. לא תמיד משמעות המילה היא מילונית; לעיתים היא מקבלת משמעות אחרת/נוספת, ולכן יש לבחון כל מילה בהקשרה, כלומר: במיקומה המסויים בטקסט הנתון.

פנטסטי – אגדי (של אגדה), לא מציאותי, שאינו יכול להתרחש במציאות, (ואפשר גם: דמיוני). **פער סיפורי** – הסופר המקראי נוטה לקצר דבריו מאד, וקורה שפרטים רבים חסרים לקורא, כדי להבין את כל העלילה ולעקוב אחר כל פרטיה. התופעה נוגעת בעיקר למחשבותיהן של הדמויות,

לרגשותיהן. הפער הסיפורי מעורר בקורא סקרנות ועניין, והוא משלים אותו בכוחות עצמו (ע"י פרטים ורמזים המצויים בסיפור, וגם ע"י דמיונו-שלו), מה שמאפשר פירושים שונים לסיפור אחד.

פרוזה – סגנון ספרותי שאינו כפוף לחוקי המשקל והחרוז; כתיבה פשוטה.

פרשה פתוחה / סגורה – הטקסט המקראי מתחלק לפרשות, היינו: לפסקאות.

פרשה היא קבוצת פסוקים הקשורה מבחינת התוכן והעניין, והיא מהווה יחידה בפני עצמה.

המסורת מייחסת את החלוקה לפרשות למשה, אך כנראה שהיא נעשתה בתקופת בית שני.

אין ספק שחלוקה זו מדוייקת הרבה יותר מן החלוקה לפרקים, ומסייעת רבות להבנת הכתוב.

* פרשה פתוחה: יחידת פסוקים שמסתיימת לפני סוף השורה, והפרשה הבאה אחריה מתחילה

בשורה חדשה. מבחינה צורנית השורה בה הסתיימה הפרשה נשארת "פתוחה".

* פרשה סגורה: יחידת פסוקים שמסתיימת לפני סוף השורה, והפרשה הבאה אחריה מתחילה

באותה שורה, לאחר רווח מסויים (בד"כ 11 תווים). מבחינה צורנית השורה בה הסתיימה הפרשה

"סגורה" ע"י הפרשה הבאה. סידור כזה של הכתוב מעיד על קשר רעיוני ותוכני הדוק בין שתי

הפרשות.

פשוטו של מקרא – משמעות הטקסט התנכ"י, כפי שהוא כתוב ומובן מן הקריאה, ללא פירושים.

צידוק הדין (תיאודיציה) – ביוונית: צידוק הקדושה. מושג הקשור הדוקות לתורת-הגמול.

המקרא מייצג בד"כ את הגישה הדוגמאטית, האוחזת בתורת-הגמול ומצדיקה את אלהים – אין

עונש

בלא חטא. אלהים הוא אל-צדק, ולא יתכן מצב בו אדם יסבול על לא עוול בכפו; יש בו חטא

כלשהו.

דוגמאות: מנשה, המלך הרשע ביותר בתולדות ישראל, מלך 55 שנים ולא נענש על חטאיו

החמורים

(הכנסת עבודה-זרה לביהמ"ק). ומדוע? משום עקרון גמול-הדורות – הדורות הבאים ייענשו

בחורבן

ובגלות. כך גם לגבי יאשיהו, המלך הצדיק מאין כמותו, שמת במלחמה בגיל צעיר ולא נשכר על

מעשיו הטובים – זה קרה לו בשל חטאי-אבות – חטאי מנשה הרשע.

ריבוי פעלים – אמצעי-אמנותי (שמיעתי, ספרותי). מילה, שורש או ביטוי, החוזרים כמה פעמים בקטע. מטרתם להדגיש רעיון, לזרז, להביע התרגשות (רגשות מסוגים שונים), ולעיתים להעיד על עשייה מושלמת. דוגמא: אירוה אברהם את שלושת המלאכים (בראשית יח') רצוף פעלים. **שאלה ריטורית** – אמצעי-אמנותי (ספרותי). שאלה שהתשובה עליה מובנת מאליה, ידועה מראש. אמצעי מקובל בפי הנביאים, שכן מטרתו למשוך תשומת-לב, לעורר עניין, לפתוח דיון או וויכוח, וכמובן להדגיש את הרעיון המובע ע"י הדובר.

שירה מקראית – חלק ניכר מן היצירה המקראית כתוב בסגנון שירי, שנעזר במקצב. רוב השירים נמצאים בכתובים (בעיקר בספרי אמ"ת) ובנבואה הקלאסית, אך גם בתורה ובנביאים ראשונים. למשל: שירת למך בבראשית ד' 23-24, שירת הים בשמות טו', שירת האזינו בדברים לב', תפילת חנה בשמ"א ב' ועוד. השירים חוברו במשך מאות שנים, משתייכים לסוגי-שירה שונים ועסקים בנושאים שונים. למשל: שירי הודייה, תפילה, מלחמה, נצחון, קינה, אהבה, יין, וכן שירי-חכמה, שהיא שירה דידאקטית (חינוכית) המצוייה בעיקר בספר משלי, אך קיימת גם בספרים אחרים, למשל: איוב. השירים מצטיינים במגוון אמצעים אמנותיים, שמטרתם למשוך תשומת-לב, לקשט את הטקסט, ולשמש אמצעי לזכירתם בע"פ. **תיאודיציה** – עיין: צידוק הדין.

תקבולת – השיר התנכ"י מורכב ממשפטים בני 2-3 צלעות (ולפעמים יותר), המקבילות זו לזו. תקבולת נבחנת בשני מדדים: תוכני וצורני. מבחינה תוכנית התקבולת יכולה להיות נרדפת, ניגודית, וחסרה. מבחינה צורנית התקבולת יכולה להיות מתאימה, חסרה, כיאסטית (מוצלבת). **קרי וכתוב** – המילים "כתיב" ו"קרי" הן מילים ארמיות, ותרגומן לעברית: אופן הכתיבה ואופן קריאת הטקסט. בעלי המסורה לא תיקנו את הטקסט המקודש, גם כשברור היה להם מעבר לכל ספק שהמילה מיותרת או מוטעית. לכן, במקום לתקן את הטעון תיקון העדיפו להשאיר את המילה ככתבה (=הכתיב), ורק העירו בצידי העמודים על הנוסח הנכון שאותו יש לקרוא (=הקרי). * דוגמאות: בשמות כ"א 8 הכתיב: "אשר לא יעדה" והקרי: "אשר לו יעדה". באיוב י"ג 16 הכתיב: "הן יקטלני לא אייחל" והקרי: "הן יקטלני לו אייחל". ביחזקאל ח' 16 הכתיב: "והמה השתחויתם" והקרי: "והמה משתחוויים".

* כתיב ולא קרי: במקרה זה נתכוונו בעלי המסורה לכך שאין לקרוא כלל את המילה למרות שהיא כתובה בטקסט. דוגמאות: ירמיהו נ"א 4: "אל ידרך (ידרך) הדורך קשתו". המילה "ידרך" חוזרת בטעות פעמיים. לכן אין לקרוא את המילה פעמיים, אלא פעם אחת בלבד. שמואל ב' י"ג

33: "כי (אם) אמנון לבדו מת". גם כאן המילה "אם" מיותרת, ואין לקרוא אותה, למרות שהיא כתובה.

* קרי ולא כתיב: בכל המקרים שבהם היתה חסרה מילה בטקסט ציינו אותה בעלי המסורה וחייבו את קריאתה. דוגמאות: שמואל ב' ט"ז 23: "כאשר ישאל בדבר האלהים". במשפט זה חסרה המילה "איש", לכן צריך לקרוא "כאשר ישאל (איש) בדבר האלהים". ירמיהו ל"א 38: "והנה ימים נאום ה' ונבנתה העיר". בפסוק זה חסרה המילה "באים". לכן צריך לקרוא "הנה ימים (באים) נאום ה'".

תיאולוגיה – תורת הדת. עקרונות הדת ומצוותיה. "תיאולוגי" משמעו דתי.

מקור הביטוי במילה הלטינית דאוס, שפירושה "אל".

תיקון סופרים – בשמונה-עשר פסוקים במקרא, שבהם היה חשש לפגיעה בכבוד ה', תיקנו הסופרים את הטקסט, בבחינת: "מוטב שתיעקר אות אחת מן התורה ואל יתחלל שם שמים בַּפְּרָקְסִיא" (יבמות, ע"ט, ע"א).

דוגמאות: מלכים א' כ"א 13: "ברך נבות אלהים ומלך" במקום: קלל נבות אלהים ומלך".
בראשית י"ח 22: "ואברהם עודנו עומד לפני ה'" במקום: "וה' עודנו עומד לפני אברהם".
שמואל ב' י"ב 14: "כי נאץ נאצת את אויבי ה' בדבר הזה" במקום: "נאץ נאצת את ה'".
ירמיה ב' 11: "ועמי המיר כבודו בלא יועיל" במקום: "ועמי המיר כבודי בלא יועיל".
איוב ב' 10: "ברך אלהים ומות במקום: "קלל אלהים ומות".
איוב ז' 20: "ואהיה עליך למשא" במקום: "ואהיה עלי למשא".